

INSCRIȚIILE ÎN LIMBA ROMÂNĂ DE LA SCHITUL FEDELEȘOIU
(JUD. VÂLCEA)

Ruxandra LAMBRU

The aim of the present article is to bring into attention a few observations regarding the inscriptions in Romanian from the Fedeleșoiu mural painting, starting from the iconographic repertoire in the county of Valcea, from Constantin Brâncoveanu's time, realized by Corina Popa, Ioana Iancovescu, Elisabeta Negrău, Vlad Bedros. The article points out a few characteristics of the texts, indicating older sources (from the XVIth century). The *Bible* 1688 is not yet a source from the contemporary paintings and religious inscriptions.

Key words: Romanian language XVIth century, Brancovan mural painting, Serban Cantacuzino's Bible 1688, mural inscriptions, Epigraphy, Erminia

Inscripțiile de la schitul Fedeleșoiu – județul Vâlcea au fost transcrise, descifrate și publicate recent¹ în cadrul unui proiect mai amplu de repertoriere a patrimoniului brâncovenesc. Am dorit ca în prezentul articol să scoatem în evidență caracterul aparte al inscripțiilor ce însoțesc pictura acestui monument, deoarece oferă câteva fapte de limbă interesante pentru perioada în care au fost scrise.

Schitul Fedeleșoiu este situat în satul cu același nume din comuna Dăești, județul Vâlcea. Din ansamblul inițial se mai păstrează astăzi doar biserica, arhondaricul și clopotnița². Construcția bisericii a început în anii 1673-1674, sub domnia lui Grigorie Ghica, dar s-a încheiat abia în anul 1702, în timpul lui Constantin Brâncoveanu, după cum atestă și pisania sculptată:

† ačast' sfÚ'nt' 1 ľi dmÚnzĚask' beshrik' 1 din temelie sa" zidit 1 ľi sa"
Špodobit k" z"grĚvĥla 1 Štr" ĉinsth ľi la"da sfintei prĥbra/Ěenġi domn"l'i nostr" 1

¹ Corina Popa, Ioana Iancovescu, Elisabeta Negrău, Vlad Bedros, Ruxandra Lambru (traduceri din lb. slavonă), Natalia Trandafirescu (traduceri din lb. greacă): *Repertoriul picturii murale brâncovenești. Județul istoric Vâlcea*, București, Ed. Universității Naționale de Arte, 2008, p. 329-336.

² Pentru mai multe amănunte legate de istoricul acestui monument vezi capitolul consacrat schitului în Popa..., *op. cit.*, p. 319-328.

īŪs xŪs 1 Ūi sa fβk't k' toat' kelt'āla 1 a m'rii sale rβposat'lii domn'lii 1 Ū grigorie gika voivod/ Š domniā d'pre rrmβ 1 Šnkβ neisprβvind'sβ at'nça 1 a rβmas as'pra prhsfŪncit'li mitropolit'lii kir varlaam/ Ūi sa nevoit de a isprβvit ačhstā toate kβte sβ vβd 1 k' toat' podoaba ei 2 Štr' slava l'ii d'mnezβ' amin 3 Š zilele/ l'ii Ū kostandin basarab' voivod 1 avg'st 1 iŪ 1 zil 1 ani 1 dela 1 adam 1 #zsŪi 3 dela xŪŪs1 #aŪ, 3 / † piŪs 1 az 1 a fanasie 1 †t 1 ÈŪ 1

(† Această sfântă și d<u>mn<e>zăiască beseerică din temelie s-au zidit și s-au împodobit cu zugrăveala întru cinstea și lauda sfintei Preaobrajării Domnului nostru I<isu>s H<risto>s și s-au făcut cu toată cheltuiala a mării sale răposatului domnului Io<an> Grigorie Ghica voivod, în domniia după urmă. Încă neisprăvindu-să atuncea, au rămas asupra preasf<i>nțitului mitropolitului chir Varlaam și s-au nevoit de au isprăvit aceastăia toate câte să văd, cu toată podoaba ei, întru slava lui Dumnezău, Amin. În zilele lui Io<an> Costandin Basarabă voivod, avgust 10 zil<e>, ani de la Adam 7210, de la H<risto>s 1700¹. † Scris-am eu Atanasie din J<iblea>²).

Inscripțiile păstrate la schitul Fedeleșoiu sunt scrise, în marea lor majoritate, în limba română: în altar – inscripția de la Pantocrator, filacterele profeților veterotestamentari din turlă (cu excepția textului de la Iona, care apare în slavonă), în pronaos – medalioanele cu profeți, titlurile scenelor, pisania votivă. Restul inscripțiilor sunt în slavonă: titlul de sfânt/sfântă, de mucenic ce precedă numele din sinaxar; în altar – pomelnicul zugravilor, dialogul sf. Petru cu Hristos, la agneț și pe filacterele sfinților ierarhi, inscripțiile din pronaos ce însoțesc scenele mariale: Maica Domnului Cea mai înaltă decât cerurile, Axionul („Cuvine-se cu adevărat...”), Axionul liturgic al liturghiei sfântului Vasile („De tine se bucură”), Troparul Litiei („Născătoare de Dumnezeu, Fecioară, bucură-te, cea plină de dar”). Catavasia la Întâmpinarea Domnului („Întărește, Doamne, biserica Ta, pe care ai răscumpărat-o cu sângele Tău”) apare de asemenea în slavonă.

În naos, așa cum subliniam, titlurile praznicelor sau citatele din Evanghelie ce servesc ca titlu pentru Duminicile de peste an (sau Duminicile Penticostarului) sunt scrise în limba română. Doar două praznice împărătești (Schimbarea la Față și Învierea) și unul al Maicii Domnului (Adormirea) sunt consemnate în slavonă. Acestea trei din urmă sunt sărbători importante în calendar, a căror denumire era încetățenită în forma slavă: [pre>bra]Ėenie xvŪo („Schimbarea la Față” [a lui Hristos]), v'skresenie xvŪo („Învierea” [lui Hristos]), uspenie bcŪi („Adormirea [Maicii Domnului]”). Criteriul după care le considerăm aici sintagme slavone și nu românești este faptul că sunt urmate de determinanți în formă slavă – x<risto>vo, b<ogorodi>ci – și nu au articol.

¹ Echivalarea anilor este greșită, căci văleatului 7210 îi corespunde anul 1702.

² Pisania a fost publicată de Constantin Bălan, *Inscripții medievale și din epoca modernă a României. Județul istoric Argeș*, București, Ed. Academiei, 1994, s.v. 359.

În schimb, titlurile duminicilor Penticostarului reprezentate în pictura murală de la Fedeleșoiu și textele aferente sunt într-o limbă română ce păstrează caracteristici de secol al XVI-lea: xÚs a" izb'vit m"ărĥ ęh g'rbov' 'H<risto>s au izbăvit muiarea cea gârbovă', xÚs a" t'm'd"it "[m]flat" 'H<risto>s au tămăduit u[m]flatu', k'nd' a" ad's Ęidovi pe m"ărĥ ęa k"rv' la xÚs 'Când au adus jidovi[i] pe muiarea cea curvă la H<risto>s', ęine e drept s' â Šnt'i pġatra s' dh Šnr'nsa 'Cine e drept să ia întâi piatra să dea într-însa'. Argumentele pe care le aducem în susținerea afirmației de mai sus sunt forma *au* în loc de *a* la persoana a treia singular a auxiliarului „a avea”, substantivele ca *ceriu* (puterile ceriului), *păminte*, forma cu *e* nesincopat a adjectivului (aici substantivizat) *drept*, toate fenomene specifice textelor rotacizante de secol al XVI-lea.

Altar

b'rbac/ gali/leăni/ ęe stac/ k"t'n/d' la/ ęerü
xÚs/ mironosicelor
d"minika samarinhnei
let"rgiă apostolhsk'
pomeni 1 gdÚi 1 z"gravii sima 1 ranite 1 wefan 1 gi'rgie

Naos

vedeci vedeci k' e" s'nt' m'nt"itorül l"mii 1 l"mina ęa adev'rat' 1 izvor'l viecii fiül
l'i 1 d"mneze" 1 k" voe am vr't' 1 Šn tr'p mam Šbr'kat ka s['] m'nt'esk' pre
adam' ęel k'z't' pre miĘlok"l ġarpel"i
prorok solomon: g'ra de/rept'l'i va gr'i/ Šcelhp/ę"nh; prorok ierimiă: ad"ġ/ġm
aminte/ de mila/ tinerh/celor ta/le ġ de dr/agosth s'/v'rliri/ tale; prorok avvak"m:
p'n['] k'nd dÚ/mne voi/ striga/ ġi n" m'/ vei ask"/lta; prorok ieze[k]iil: vedh/rh
asġ/m'n'rii/ m'rire/ domn"[l'i]; prorok ilie: tr'ăwe/ d[o]mn"/ tr'ăwe/ [s'f]le/[t]"l
mie"; prorok isaia: ask'lt'/ ęerüle/ ġi bag'/ Š "reki/ p'minte/ k'ę k' 1 do/mn"l a'/
gr'it fi/ am n'sk't'; prorok dvÚd': [...] k" Šce/lepęne/ lhi f'k't; prorok moși: zise
do/mn"l k'/tre m[oisi]
r'stignirh l'i xÚs
k'nd a" prins' Ęidovi p' xÚs
d"kerh kr"ki
ad"kerh l'i xÚs Šnai[n]tea l'i kaiafa
k'nd a" d"s p' xÚs la pilat
d"mineka »rb"l'i
d"mineka sl'b[n]og"l'i

xÚs a" t'm'd"it feçor"l [sot]nikova
xÚs a" t'm'd"it zÚ¹ b"boîi
xÚs a" izb'vit m"ârh çh g'rbov'
xÚs a" t'm'd"it "[m]flat"
xÚÚs a" blestemat zmokin"l çel f'r de rod
m'nt"irh l" zaxei
k'nd' a" ad"s Èidovi pe m"ârh ça k"rv' la xÚs; çine e drept s' â Šnt'i pïatra s' dh
Šntr'nsa
domne isÚe xsÚe ale tale dintr" ale tale cie ad"çem noi nevrhdniçi robii t'i
david; übitam/ podoaba/ kasei t/ale dmÚ/ne ziçe/ prorok"l dvÚd'
solomon; s' fie d/mÚne oki/i t'i de/Îkiî' / spre ka/sa aças/ta

Pronaos

proÚro moösi: e" r"g/ arz'nd"/ thm/ v'z"t/ feço/rh; proÚro aaron; e" toæ/g" Šf/r'zit/
th[m]/ [...]
proÚro solomon; e" pat/ Šp'r'/tesk"/ tem v'/z"t f/eçorh
prorok gede»n; e" l'/n' [ro]"/ra[t'] tem/ vßz"t/ feçor/
proÚro dani[i]; e" m"n/te "m/brit/ thm v'/z"t/ feçorh
proÚro ieremia; e" k'd/elnic' / tem [v']/z"t feçorh
prorok avvak"m; e" pi/tr' te/m v'z"t f[e]/çorh
proÚro mixea: e" fe/[...]
proÚro na"m: e"/ feçorh/ k"ra/t' t'm/ v'z"[t]
proÚro david'e" ki/vot sf/Št" t/hm v'/z"t/ feçorh
p"terile çerü'i s' b"k"r', la"da prhkuvi»îilor/[...] pro/pov'd"esk' p'storii
apsÚl' petr" fracilor [...] / [f]açêci/ adevera/tß kiimarh/ voastr'
apÚsl' pavel fracilor/ toci noi da/tori sßntem s' ne arßtßm/ Šnainth/ È"dek'ci/ l"
xÚs
ï» kostandin basarab 1 b 1 voivod
varlaam mitropolit"l îi al doilh ktitor k'wig'torül lok"t"i açest"â
ï»1 grigorie giça voivod, ï» matei voivod, ï» wefan voivod, ktitorii çei dint'i i gdÚa
ego mariâ gdÚa kr'stina gdÚa katrina
an fim mitropolit"l
»nisifor monax ispravnik"l

Pisania sculptată²

¹ În loc de iÚ („zece”), cum ar trebui scris în conformitate cu pericopa evanghelică, zugravul a notat aici zÚ („șapte”).

² Vezi *infra*.

Am lăsat deoparte numele de sfinți ce apar izolate și am grupat inscripțiile în limba română, păstrând ordinea apariției lor în planul desfășurat al monumentului, dorind ca în continuare să facem câteva observații pe marginea acestora, pornind de la grafie și continuând cu aspectele ce țin de morfologie.

Varietatea formală a unor cuvinte reflectă ezitățile în găsirea unui echivalent grafic pentru sunete sau grupuri de sunete din limba română. Un exemplu concludent este cuvântul *fecioară*, care apare în mai multe variante grafice: *feçor´*, *feçorh*, *feçoar´* (pronaos); pentru secvența *te-am* [văzut] întâlnim și forma *thm*, și *tem* (pronaos). Mai multe variante se întâlnesc pentru la redarea grupului *în*: *Š*, *Šn*, *βn*, *´n*: *Š* [zilele...] (pisanie), *Šnkβ* (pisanie), *sβntem* (pronaos); există chiar un cuvânt în care *în* este redat grafic în două moduri: *Šntr´nsa* (naos). În ceea ce privește redarea grafică a diftongului *oa* din limba română, deși regula era folosirea slovei *o*¹, la Fedeleșoiu întâlnim doar *o*: *domne* pentru *Doamne*, *feçor´* pentru *fecioară*. Unele forme nu se explică decât printr-o greșeală de (trans)scriere, ca de exemplu *kimarh* pentru *chemarea* (pronaos).

O situație aparte o reprezintă folosirea cu relativă consecvență a slovei *k* în loc de *ç* pentru secvențele fonetice *ce*, *ci* (*d´kerh kr´ki*, *ad´kerh [l´i xUs]*). Dintre toate monumentele ale căror inscripții au fost repertoriate în volumul citat, doar la Fedeleșoiu întâlnim această particularitate, cel mai probabil o influență a slavonei de redacție sârbă².

Prezența fonetismelor arhaice în cuvinte ca *let´rgiã*, *derept*, *d´mineka*, *adeverat*, *vedhrh* alături de prepoziția *dupre* (*d´pre*) – o formă inedită ce reprezintă, cel mai probabil, o contaminare cu *pre*, la rândul ei o formă arhaică pentru secolul XVI – individualizează registrul stilistic al textelor repertoriate. Pentru adjectivul *drept* întâlnim două forme, ambele fără sincoparea lui *e*³: *dirept* (pronaos) și *derept* (naos). De asemenea, sintagma *ad´lβm aminte* – care amintește de primele traduceri ale *Psaltirii* în limba română – prezintă un perfect al verbului *a aduce* înlocuit încă din secolul al XVI-lea de forma analogică *adusei*⁴.

Alte formulări diferă față de textul *Bibliei de la București* (1688), ediție ce poate fi considerată sursa cea mai probabilă a textelor din perioada respectivă. Versetul din Cartea a IV-a a Regilor (2, 2): *tr´ãwe d[o]mn´l*, *tr´ãwe [s´f]le[t]´l mie*, care apare în naos, pe filacterul proorocului Ilie, sună, în versiunea *Bibliei de la București*, „viu

¹ Pandele Olteanu (coord.), *Slava veche și slavona românească*, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1975, p. 265.

² V. Gheorghe Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X – începutul sec. XVI)*, București, Ed. Enciclopedică, 1974, p. 193.

³ Inovație fonetică de secol al XVI-lea, v. Alexandru Rosetti, *Istoria limbii române, I. De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*, ediție definitivă, București, 1986, p. 540.

⁴ *Idem*, p. 154.

Domnul și viu sufletul tău”¹. De asemenea, citatul din Evanghelia după Ioan, capitolul 8, versetul 7, apare la Fedeleșoiu în formularea *cine e drept să ia întâi piatra*, iar în *Biblia* de la 1688 *cel nepăcătos dentru voi...*².

Un interes deosebit îl prezintă influențele limbii române întâlnite în inscripțiile slavonești. Articolul enclitic *-u(l)* apare atașat numelui slav al sf. Ioan Gură de Aur: *zlatost*. La pomelnicul zugravilor din altar, sintagma slavă *†pomeni 1 gdŭi* este urmată de cuvântul românesc în flexiune românească *z”gravii* și apoi de numele acestora *sima 1 ranite 1 wefan 1 gŭrgie*. Forma *z”gravii* prezintă atât desinența de nominativ plural, cât și articolul hotărât enclitic. În cazul episodului evanghelic al vindecării slugii sutașului, zugravul a notat *xŬs a” t”m”d”it feçor”l [sot]nikova*, alăturând un substantiv slav, în declinație slavă (forma de genitiv [sot]nikova) unei sintagme „românești”. În context să menționăm confuzia fecior/slugă, care deja ține de un alt nivel de interpretare.

În concluzie, putem afirma, pe baza trăsăturilor evidențiate mai sus, că inscripțiile religioase în limba română de la schitul Fedeleșoiu (post 1702) au caracteristici arhaice, de secol al XVI-lea, cu unele reminiscențe ale traducerilor rotacizante ale textelor sfinte (*ceriu, drept, [Hristos] au tămăduit*). Citatele din Scriptură ce însoțesc pictura murală diferă de traducerile relativ contemporane ridicării schitului (de exemplu *Biblia* lui Șerban Cantacuzino), fără a fi însă mai puțin unitare sau coerente. Toate aceste caracteristici individualizează monumentul adus în discuție față de celelalte ctitorii brâncovenești, oferind atât filologilor, cât și specialiștilor în istoria artei informații interesante privind vechimea surselor și a erminiilor/modelelor folosite de zugravi.

Această scurtă analiză este parte a unui proiect mai vast, ce cuprinde un repertoriu de inscripții culese de la 19 monumente brâncovenești din perioada 1688-1714. Alegând un monument de dimensiuni reduse, cu material epigrafic pe măsură, am dorit să exemplificăm la scară mică importanța inscripțiilor religioase. Acestea au fost neglijate – și de aceea au rămas inedite –, accentul căzând pe inscripțiile laice, care au atras interesul specialiștilor prin informațiile de natură istorică și socială pe care le ofereau. Materialul epigrafic cu caracter religios poate completa imaginea de ansamblu a limbii române folosite în acea perioadă, căci oricât de însemnate numeric față de secolele precedente ar fi documentele scrise din acea perioadă, ele tot sunt puține în comparație cu alte spații culturale europene.

¹ *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament* (tipărită întâia oară în timpul lui Șerban Vodă Cantacuzino), București, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1997, p. 265.

² *Idem*, p. 819.

Bibliografie

Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament (tipărită întâia oară în timpul lui Șerban Vodă Cantacuzino), București, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1997

Mihăilă, Gheorghe, *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X – începutul sec. XVI)*, București, Ed. Enciclopedică, 1974

Olteanu, Pandelescu (coord.), *Slava veche și slavona românească*, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1975

Popa, Corina, Iancovescu, Ioana, Negrău, Ecaterina, Bedros, Vlad, Lambru, Ruxandra (traduceri din lb. slavonă), Trandafirescu, Natalia (traduceri din lb. greacă): *Repertoriul picturii murale brâncovenești. Județul istoric Vâlcea*, București, Ed. Universității Naționale de Arte, 2008

Rosetti, Alexandru, *Istoria limbii române I. De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*, ediție definitivă, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1986